

Т Е О Р І Я І М Е Т О Д О Л О Г І Я

УДК 801.81:801.73

ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОНТЕКСТНИЙ НАПРЯМ У ФОЛЬКЛОРИСТИЦІ

Олена ІВАНОВСЬКА

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут філології, кафедра фольклористики,
бульв. Тараса Шевченка, 14/135, 01601 Київ, Україна,
тел.: (+38044) 239 31 69, e-mail: folklor_univ@bigmir.net*

Розглянуто наукові позиції вітчизняних і зарубіжних учених щодо використання соціологічних, психологічних, культурологічних методик вивчення фольклорного тексту та представлено їхнє бачення предметного поля фольклористики. Доведено актуальність використання сучасною фольклористикою інтегрального наукового інструментарію із залученням функціонально-контекстного, структурно-семіотичного наукових методів дослідження.

Ключові слова: фольклорний текст, контекст, функція, семантика, суб'єктність.

Взаємодія фольклору й соціуму потребує модернізації засобів та розширення методик проведення різноаспектного аналізу фольклорного тексту як цілісного смислового утворення. Скомплікованість предметних полів філології, філософії, соціології є неминучою, адже філологія має на меті дослідити фольклорний текст як гармонійний, цілісний продукт архетипної пам'яті, емоції, думки, психологічних настанов людини як члена суспільства. Трагування фольклору тільки як словесного виду творчості, обмеженого визначеними жанрами й текстами, що мають художню цінність, залишало тривалий час поза увагою проблеми специфіки художньої творчості у фольклорі, закони фольклорної свідомості.

Часткова модифікація традиційних форм фольклору змушує учених акцентувати увагу на тих явищах культури, де складові уснопоетичної народної творчості постають в інноваційній формі. Отож, у сучасному пізнанні спостережено тенденції до широкого підходу у визначенні предмета фольклористики (Жан Брунванд, Маріус Барбо); до розуміння об'ємності фольклорного феномена як комплексу народних знань, системи традиційних ідей, втілених у різноманітних вербальних та невербальних формах (Самуель Бейярд); і водночас до феноменологічної фіксації фольклорного факту соціологічного, ідеологічного, психологічного (Костянтин Богданов).

Романтична доба вітчизняної науки про народну творчість характеризується синкретизмом наукових дисциплін, відсутністю чіткого розмежування гуманітарних галузей. Етнографи-романтики відносили весь етнографічний набуток народу до праісторії, до міфологічного періоду, коли "народ, історія, поезія і релігія – міт становили єдність" (Віктор Петров) [7, с. 365]. У центрі наукових пріоритетів була категорія "народність" – об'єкт і мета етнографічних студій. Ті вчені, для кого фольклор поставав цілісною картиною світогляду, намагалися бачити в ньому соціально-функціональну єдність, порушуючи кордони між мистецтвом слова та етнографією.

Осип Бодяньський трактував фольклорний текст як "документ", що містить не індивідуалізовану оцінку історичних подій, а об'єктивну колективну оцінку. Пісні вчений розглядав як своєрідну "народну автобіографію". Національна "окремішність" народу, за О. Бодяньським, визначається його релігією, філософією, правами, звичаями, історією та найгрунтовніше постає в словесності; остання генетично залежить від етнографічних реалій [1].

Вербальний фольклор як джерело етнографічної та історичної дійсності досліджував і Пантелеймон Куліш. Ліричні відступи упорядника "Записок о Южной Руси" дають цікаву інформацію про етнопсихологічні особливості інформаторів. Актуальними на сьогодні є тези П. Куліша про фольклорну естетику: красу словесного тексту, його художню якість учений вважав передумовою життєздатності соціуму.

Микола Костомаров у статті "Об историческом значении русской народной поэзии" (1843) наголошував на історичному значенні українських народних пісень: вони сприяють відтворенню народного побуту, є "джерелом для внутрішньої історії, за яким історик міг би робити висновки про суспільний устрій, сімейний побут, звичаї; як предмет філологічного дослідження; як пам'ятники уявлень народу про самого себе і довкілля тощо" [4, с. 54].

У наукових розвідках з фольклору Михайла Драгоманова превалювали позитивістські ідеї, зокрема соціологічний метод. Учений підходить до вивчення тексту з таких наукових позицій: твір – факт історичний, суспільний, культурологічний; твір – словесне вираження експресії індивіда, суспільної групи чи народу, результат їхньої психологічної реакції. Отже, у вітчизняній науці про народну творчість з'являється тенденція компаративного аналізу.

Іван Франко надавав ваги виникненню фольклорних форм або жанрів у надрах функціонального синкретизму. Учений сповідував методологічний плюралізм: різні методи і підходи до вивчення усної народної творчості й писемної літератури, але такі, що забезпечували об'єктивний науковий аналіз, враховували національну специфіку мистецьких явищ, зовнішні впливи та давали змогу простежити генезу твору, його трансформацію, жанрову своєрідність. Він розглядав фольклор як словесність імперсональну, де особа автора не виявляє себе, на відміну від літератури, побудованої за "індивідуальним принципом" [9].

Роль предтечі контекстуальної школи належить Павлові Чубинському. Він досліджував фольклорну царину комплексно, у соціальному контексті, вже в XIX столітті почав творити теоретичну концепцію науки "фольклористика", що отримала визнання організації ЮНЕСКО лише в другій половині XX століття.

Фольклористична концепція Михайла Грушевського ґрунтувалася на методології культурно-історичної школи, збагаченої елементами міфологічно-порівняльної, антропологічної та психологічної, а, передусім, генетичної соціології. Учений послуговувався історико-соціологічним методом паризької школи генетичної соціології, засади якої, на основі позитивізму Огюста Конта й Герберда Спенсера, розробили Еміль Дюркгайм, Макс Вебер, Люсьєн Леві-Брюль. М. Грушевський запропонував використати для дослідження народної творчості методику необхідності "тримати перед очима картину оточуючої дійсності" (Броніслав Малиновський) [6, с. 26-148].

Отже, українська фольклористика засвідчила виразні тенденції поєднання вербального тексту з його складною системою функціонально-семантичних зв'язків та етнографічної дійсності: при цьому естетичний чинник творення не переважав над історико-генетичним та онтологічним.

Радянська фольклористика початку ХХ століття в особі Юрія Соколова визначала предметну сферу фольклору значно ширше за усну словесність. Проте вже в 1931 році той самий Ю. Соколов зачислив фольклор до галузей поетичної творчості, а вивчення літературознавчого аспекту визнав пріоритетним. Такий "зсув" меж у трактуванні предмета фольклористики супроводжувався її цілковитою політизацією. Принципово залишалася позиція Володимира Проппа, Петра Богатирьова, Дмитра Зеленіна, суголосна з концепціями прогресивної зарубіжної антропології. Вони сходились на тому, що фольклор – це цілісний організм, який виявляє себе в синкретичних характеристиках. Адже ще Едуард-Барнетт Тайлор зараховував до фольклору три сфери – фізичні об'єкти, ідеї і слова – тобто, антрополог розглядав фольклор як "акумуляоване знання", де сконцентровані різні вияви культурної традиції.

Корисними для розуміння функціональності фольклору є висновки Ернеста Кассірера, зокрема про те, що пізнання цього феномену спрямоване не на вивчення ізольованих об'єктів, а на дослідження відношень між об'єктами фольклору. Наприклад, така залежність простежується між фольклорним текстом і його соціологічним (або ж антропологічним, етнографічним, історичним) контекстом.

Соціальне середовище утворює низку норм, які контролювати може не окремий індивід, а лише колектив. Уведене Е. Дюркгаймом до наукового обігу поняття "соціальне середовище" включає в себе інтегровану систему норм та настанов, орієнтованих на кінцеві цінності. Л. Леві-Брюль, який, на відміну від Е. Дюркгайма, більше цікавився філософією культури, ніж її соціологічними функціями, відкрив ідею функціональності через аналіз первісних форм мислення, через те що будь-яке культурне явище зумовлюється колективними уявленнями, соціальним контекстом (йдеться про чинник вибірковості, надалі potrаkтований як функція).

У працях засновника англійської функціональної школи Б. Малиновського функціональний підхід отримав вагоме теоретичне обґрунтування. Учений доводив, що фольклорний текст залежить від тієї системи дюркгаймівських соціальних настанов, які є цілком незамінними: орнамент на горщику, нанесений саме так, бо його творець у знаках втілює колективні сподівання соціуму та, крім того, актуалізує функцію (магічну, ритуальну). Культура (і фольклорні явища в ній), за

Б. Малиновським, – це та ж реальність, зумовлена потребою виживання, але вона, водночас, є світоглядною системою її носіїв. У розумінні Б. Малиновського, функції – це й статусні ролі, і соціально значимі дії, і співвідношення різних видів соціальних потреб [6].

Ідеї Б. Малиновського плідно розвинув американський фольклорист Вільям Беском, який запропонував розрізняти соціальний та культурний контексти. Соціальний контекст охоплює, на його думку: час і місце виконання фольклорного твору, аудиторію, на яку розрахований текст, особу виконавця, жанрово-категоріальний апарат. Культурний – включає систему відношень фольклору до інших духовних полів. Проте у В. Бескома функціональність та контекстність не мають чіткого визначення; вивчення комплексу фольклорних явищ ототожнене з їх виконанням, а функція – з контекстом.

Спробу відмежувати функцію від контексту здійснив Алан Дандес. Для нього контекст – це соціальна ситуація, де застосовується фольклорний текст, варто лише з'ясувати мету його використання. Учений подав найповніший перелік видів і форм фольклору як комплексу вербальних і невербальних явищ. У його розумінні, низка групових форм фольклору нескінченна, з виникненням нових суспільних груп народжується й новий фольклор. Кожна сім'я є носієм власного фольклору, симбіозу традицій двох батьківських родин. Цю тезу вченого розвинула сучасна російська дослідниця Ірина Разумова.

Дан Бен-Амос характеризував фольклор як комунікативний процес, виражений у жанрах, проте жанри включають і тип виконання, і словник, і участь аудиторії і є концептуальними категоріями комунікації. Аналіз фольклорного матеріалу він супроводжує характеристиками дескриптивної фольклористики. Учений досліджував фольклор крізь призму реального соціального життя за допомогою категорії ситуативного контексту (правил виконання, повідомлення).

Функціональний підхід збагатився ідеями структурної семіотики Юрія Лотмана: аналіз функцій не лише визначає місце конкретного фольклорного факту в поліфункціональній структурі, але й враховує, що в ньому зумовлене наявними позафольклорними зв'язками, як ці зв'язки виражені. Поліфункціональність як ознаку фольклору обґрунтував і Віктор Гусєв: серед фольклорних функцій він розрізняє розважальну, естетичну, етичну, дидактичну, моральну, пізнавальну, інформативну, магічну, ритуальну. Фольклорний феномен дуалістичний за природою: одні його функції засвідчують процесуально-ситуативну природу (магічна, ритуальна), інші – текстові ознаки (етична та естетична функції).

Новий поштовх функціональним дослідженням дає структурно-типологічний метод у фольклористиці. Первісний період позначений недиференційованістю функціональності фольклору, коли важко вирізнити, яку саме функцію виконує той чи інший текст, однак не означає відсутності функціональної системи фольклору загалом. Більше того, функція слугує організуючим чинником самого фольклорного продукту. Будь-який функціональний зв'язок "якогось жанру, тексту, елемента, який поширюється назовні, у котрусь сферу культури, що має чи відверто прагматичний характер (припустимо, пісенний супровід трудових зусиль), чи більш віддалене ідеологічне призначення (скажімо, передавання історично цінного повідомлення, супровід якихось етикетних ситуацій), виявляється разом

із тим зв'язком внутрішнім, структурним. Функція діє по обидва боки меж тексту і, якщо вона органічна для нього, то набуває для самого тексту структурної значимості" [8, с. 80-81].

Безперечно, праця фольклориста завжди має на меті виявити те специфічне, що визначає предмет дослідження. У цьому питанні ми схильні підтримати концепцію Самуеля Бейарда: "Існують у будь-якому суспільстві, складаючи загальний його набуток, так звані традиційні ідеї: ...вони потужно впливають на нього, виявляючи свою ефективність у вигляді різноманітних соціальних проявів, які здатні до адаптації у найрізноманітніших обставинах" [10, с. 9]. Матеріалом фольклористики визнавалися саме традиційні ідеї, які отримали вираження в певних результатах (продуктах матеріальної та духовної культури). Серед таких ідей: поняття про походження, природу буття й небуття, поняття про природне та надприродне, про цінності й систему зв'язків між елементами ціннісної шкали, поняття про моральне й аморальне, про красу й потворність тощо.

Так, сучасний український фольклорист Віктор Давидюк на основі зіставлення міфічних господарсько-культурних синхронотипів та археологічних артефактів з'ясовує синхронізацію основних фольклорних сюжетів і мотивів, залучає до аналізу казкового, обрядового текстів звичаєво-правовий контекст як плідний матеріал для вивчення механізмів "архаїчного думання", первісної міфології українців [2, с. 7, 28].

Досліджуючи позаобрядову ліричну пісню про кохання, Любов Копаниця виводить на перший план вивчення функціональної поетики фольклорного тексту як цілісного утворення, взятого в сукупності його внутрішніх зв'язків. Фольклористка ґрунтовно доводить, що пісенний мотив (елемент архетипної моделі світу) "визначає співвідношення між міфологічним рівнем позначення основних моментів у міфоритуальному сценарії і реальним відображенням дійсності, побуту і стосунків людини..." [5, с. 8]. Семантичні реконструкції жанру дослідниця здійснює із залученням "зовнішніх" параметрів ритуального метатексту, який корелюється та водночас моделює вербальний текст.

Дослідниця українського казкового та легендарного епосу Лідія Дунаєвська у зіставленні процесів генези легенди і казки звертала увагу на їх ритуальну закоріненість: "Ритуальність, яка супроводжувала усі етапи діяльності давньої людини в найважливіших життєвих функціях, передбачала магічну практику, котра зумовила систему проміжних міфологічних елементів, пізніше сублімованих казкою і легендою, – магічні формули: замовляння, загадки, числова символіка і міфологічна кольористика" [3, с. 406].

Сьогодні вчені підкреслюють, що основа для виникнення контекстуального підходу у фольклористиці починає формуватись із 20-40-х років ХХ століття на міждисциплінарному рівні під впливом різних наукових шкіл. Елізабет Файн, аналізуючи ці процеси, зазначає, що певний вплив на розвиток контекстуального напрямку у фольклористиці мав процес "рефігурації суспільної думки", який полягає в осмисленні суспільного життя і психології людини та використанні літературознавчих і мистецтвознавчих підходів у їх аналізі.

Головним досягненням наукової думки минулого століття було визнання виходу фольклору за межі усного вербального тексту та подолання наукової інерції

його відмежування від етнографічної площини буття. Внаслідок цього утвердився функціонально-контекстний напрям дослідження фольклору, представлений науковими школами та видатними вченими, які культивували соціологічні, психологічні, культурологічні методи вивчення народної культури. Це зумовило спроби української фольклористики дослідити ті прогалини, які утворилися внаслідок свідомого чи несвідомого ігнорування функціонального значення фольклорної культури. Щоправда, ці дослідження здійснювалися без урахування специфіки суб'єктності та функціональності фольклорної матерії. На теперішньому етапі поступу української науки не можна задовольнитися функціональним методом як самодостатнім для дослідження фольклорних явищ.

Визначення феномена фольклору за допомогою категорій усності, колективності, анонімності, виявило певну обмеженість, неадекватність культурному контекстові доби. Поширення засобів комунікації зумовили принципово інші типи зберігання і відтворення фольклорних текстів. Це спонукає до реструктурування номенклатури основних фольклорних категорій, що конституують фольклорну систему. Для дослідника-фольклориста первинним поступово стає текстовий простір із кількома рівнями системності: суб'єктний, сюжетний, жанровий, образний. І лише використання різновекторного інструментарію гуманітарних наук дозволить виявити внутрішні й зовнішні зв'язки цих рівнів, простежити трансмісію традиційного смислу у ньому. Із урахуванням ознак сучасного фольклорного процесу феномен фольклору може бути визначений за допомогою інтегрального наукового інструментарію на основі функціонально-контекстного, структурно-семіотичного методів, новітніми теоріями міжкультурної комунікації. Саме із цих позицій до фольклору можна залучити багатооб'єктну сукупність традиційних смислів, закріплених за допомогою різних засобів: безпосередньо через вербальний код та опосередковано – через пластику, музику, декоративно-ужиткове мистецтво, архітектуру, живопис.

На наш погляд, є потреба структурно-семіотичного та системно-категоріального підходів творення нового понятійного простору, які б охопили аналіз усіх рівнів і співвідношень елементів фольклору і дійсності, враховуючи витоки та суб'єктно-функціональне призначення народнопоетичних жанрів, сюжетів, образів з урахуванням таких наукових сфер, що виникли на межі століть (лінгвістика тексту, теорія мовленнєвих актів та мовної комунікації тощо).

Саме такі погляди в укладенні навчальних планів обстоює кафедра фольклористики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Студенти нашого відділення вивчають звичаєве право, етнолінгвістику, фольклорну комунікацію, етнопсихологію, етнопедагогіку, постфольклор тощо; слухачі магістеріуму мають змогу ознайомитися із найновішими результатами наукових розвідок професорів кафедри, здобутками сучасної фольклористики загалом, оскільки щорічно оновлюється тематика спецкурсів ("Суб'єктно-образна система фольклору: категоріальний аспект", "Методологія наукових досліджень", "Народна правотворчість і народнопоетичний текст" тощо).

1. *Бодянский О.* О народной поэзии славянских племен. Москва, 1837.
2. *Давидюк В.* Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк: Вежа, 1997.
3. *Дунаєвська Л.* Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій. Київ: Вид-во Інституту математики НАН України, 1997.
4. Етнографічні писання М. І. Костомарова. Київ, 1930.
5. *Копаниця Л.* Метапонятійна модель української ліричної пісні. Київ: Укр. фітосоціологічний центр, 2000.
6. *Малиновский Б.* Научная теория культуры. Москва, 1999.
7. *Петров В.* Методологічно-світоглядні напрями в українській етнографії XIX-XX ст. // Енциклопедія українознавства: У 2 т. Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. Т. 1. С. 356-370.
8. *Путилов Б.* Фольклор и народная культура. СПб.: Наука, 1994.
9. *Франко І.* [План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви] // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. Київ, 1984. Т. 41. С. 24-73.
10. *Bayard S.P.* The Materials of Folklore // JAF. 1953. Vol. LXVI. № 259.

FUNCTIONAL-CONTEXTUAL SCHOOL IN FOLKLORE STUDIES

Olena IVANOVSKA

*Taras Shevchenko National University in Kyiv,
Institute of Philology, Folklore Studies department,
14/135 Taras Shevchenko av., 01601, Kyiv, Ukraine,
tel. (+38044) 239 31 69, e-mail: folklore_univ@bigmir.net*

Scientific concepts of native and foreign scholars on the matter of usage of sociological, psychological, culture studying methods in researching folklore text are reviewed. Scholars' reception of folklore studies subject field is represented as well. Vitality of using of integral scholarly approaches when enlisting functional-contextual, structural-semiotic scientific researching methods is argued.

Key words: folklore text, context, function, semantics, subjectivity.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-КОНТЕКСТНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ФОЛЬКЛОРИСТИКЕ

Елена ИВАНОВСКАЯ

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
Институт филологии, кафедра фольклористики,
бульв. Тараса Шевченко, 14/135, 01601 Киев, Украина,
тел.: (+38044) 239 31 69, e-mail: folklor_univ@bigmir.net*

Сделано обзор научных позиций отечественных и зарубежных ученых об использовании социологических, психологических, культурологических методик изучения фольклорного текста и представлено их видение предметного поля фольклористики. Доказана актуальность использования современной фольклористикой интегрального научного инструментария с привлечением функционально-контекстного, структурно-семиотического научных методов исследования.

Ключевые слова: фольклорный текст, контекст, функция, семантика, субъектность.

Стаття надійшла до редколегії 21.11.2008

Прийнята до друку 30.04.2009